

Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: зб. наук. праць. – Випуск 34 / Редкол.: В. І. Шахов (голова) та ін. – Вінниця: ТОВ «Планер», 2011. – С. 106-111.

УДК 378.064:371.311

Підвищення ефективності індивідуального стилю педагогічного спілкування

Добіжа Н.В.

Анотація: У даній статті розглядаються принципи підвищення ефективності індивідуального стилю педагогічного спілкування. З цією метою визначені основні фактори, які визначають успішний та неуспішний стиль спілкування та психологічні перешкоди у спілкуванні, подолання яких стає основним завданням учителя у його прагненні до ефективного стилю педагогічного спілкування.

Ключові слова: індивідуальний стиль педагогічного спілкування, ефективний стиль спілкування, психологічні та комунікативні бар'єри, компенсаторний механізм, динамічність стилю спілкування, принципи педагогічного спілкування.

Анотация: В данной статье рассматриваются принципы повышения эффективности индивидуального стиля педагогического общения. С этой целью определены основные факторы, которые определяют успешный и неуспешный стиль общения и психологические препятствия в общении, преодоление которых становится основным заданием учителя в его стремлении к эффективному стилю педагогического общения.

Ключевые слова: индивидуальный стиль педагогического общения, эффективный стиль общения, психологические и коммуникативные барьеры, компенсаторный механизм, динамичность стиля общения, принципы педагогического общения.

Annotation: In the article there are examined the principles of efficiency increase of the individual style of pedagogical communication. With this purpose

the basic factors are researched, which determine successful and not successful style of pedagogical communication; there are examined the psychological and communicative barriers, which must be overcome if a teacher wants to get successful style of pedagogical communication.

Keywords: individual style of pedagogical communication, effective style of communication, psychological and communicative barriers, compensatory mechanism, dynamic of the style of communication, principles of pedagogical communication.

Постановка проблеми. Змістом праці вчителя є сприяння розумовому та психічному розвитку учня, а головним "інструментом" вчителя виступає його психологічна взаємодія з дитиною, педагогічне спілкування.

Різного роду порушення в спілкуванні учня і вчителя пригнічують творчий потенціал дитини, яка саморозвивається, стимулюють негативні відчуття, асоціальні форми поведінки учнів, напружені афектні стани вчителів, що супроводжуються в найбільш гострих випадках невропатичними реакціями, соматичними і психічними захворюваннями.

Будь-яке спілкування відрізняється не тільки певним змістом, але і формою. Якщо зміст спілкування відображає цільові установки обміну інформацією, то форма — це характер взаємодії людей, їх поведінка по відношенню один до одного. Вирішальне значення має зміст спілкування, його наповнення корисним для справи сенсом, оскільки інакше навіть найефективніша його форма не зможе привести до необхідних результатів. І, навпаки, невдало вибрана форма спілкування здатна применшити або зовсім звести нанівець, його смислове навантаження.

Не кожен учитель може усвідомити, що причина такого нерозуміння між ним та учнями полягає в наявності психологічних та комунікативних бар'єрів в процесі педагогічного спілкування, що є результатом невміння вчителя і небажання учнів організувати діалог, взаємного нерозуміння, неприйняття, багатьох інших елементів, що перешкоджають плідному процесу спілкування. Учень нерідко створює їх одночасно з формуванням

комунікативного негативного сценарію, з характерним для підлітків процесом переоцінки цінностей, для яких підвищена критичність у відношенні до педагога є природною.

Але якщо учитель знайшов свій власний підхід до учнів, свій індивідуальний стиль педагогічного спілкування, який є ефективним, то це сприяє підвищенню мотивації учнів, встановленню комфортного психологічного клімату в колективі, підвищенню рівня засвоєння знань учнями, та й самому вчителю приносить відчуття самореалізації, задоволення та радості від своєї професійної діяльності. Отже ефективне педагогічне спілкування – це професійне спілкування учителя з учнями на уроці чи поза ним, яке виконує певні педагогічні функції, напружене на створення сприятливого психологічного клімату, а також на психологічну оптимізацію навчальної діяльності та взаємовідносин між педагогом та учнями, що передбачає позитивне ставлення до особистості учня та систему засобів ефективного заохочення.

Саме тому так важливо визначити основні принципами та засоби підвищення ефективності спілкування вчителя в процесі викладання та донесення інформації до адресата. В той же час ми говоримо про формування індивідуального стилю педагогічного спілкування учителя.

Під індивідуальним стилем педагогічного спілкування розуміються індивідуально-типологічні особливості взаємодії педагога і учнів. У ній знаходять вираження: комунікативні можливості педагога; характер взаємин педагога і вихованців, що склався; творча індивідуальність педагога; особливості темпераменту та особистісних якостей педагога.

Одна з основних проблем у формуванні індивідуального стилю педагогічного спілкування – це протиріччя між внутрішньою природою учителя, його характером, темпераментом, та вимогами, які стоять перед ним та визначають стиль його спілкування в умовах сучасної школи. Тобто, найголовніше питання, яке постає перед нами, чи можна взагалі сформувати

у людини певний стиль спілкування, який був би ефективний, не зважаючи на її психологічні особливості, та які механізми його формування?

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемі педагогічного спілкування присвячена значна кількість досліджень, аналіз яких виявляє декілька аспектів в її вивченні. Перш за все це визначення структури і умов формування комунікативних умінь педагога (В.А. Кан-Калік, Ю.М. Ємел'янов, Г.А. Ковальов, О.О. Леонт'єв та ін.). У цьому аспекті отримали розвиток методи активного соціального навчання (АСН): рольові ігри, соціально-психологічні тренінги, дискусії та ін. З їх допомогою педагоги оволодівають засобами взаємодії, розвивають товариську. Іншим напрямом є дослідження проблеми взаєморозуміння між педагогами і учнями (О.О. Бодальов, С.В. Кондрат'єва та ін.). Вони мають дуже велике значення тому, що контакт можливий тільки в умовах достатнього повного взаєморозуміння між учасниками спілкування, досягнення якого вимагає пошуку певних умов і прийомів.

Так, наприклад, О.О. Бодальов сформулював загальні умови ефективності педагогічного спілкування [1, 59]:

Спілкування стає педагогічно ефективним:

- якщо воно здійснюється відповідно до єдиного гуманістичного принципу у всіх сферах життя вихованця - в сім'ї, в школі, в позашкільних установах та ін.,
- якщо спілкування супроводжується вихованням відношення до вищих цінностей,
- якщо забезпечується засвоєння необхідних психолого-педагогічних знань, умінь і навичок пізнання інших людей і поводження з ними.

Особливу групу досліджень складають ті, які вивчають норми, що реалізуються в педагогічному спілкуванні. Перш за все це дослідження з проблеми педагогічної етики і такту (Є. А. Грішин, І. В. Страхів та ін.).

О.О. Зимняя та Б. Уілкінсон досліджують проблему психологічних та комунікативних бар'єрів у педагогічному спілкуванні і вважають подолання

цих перешкод основним засобом досягнення ефективності педагогічного спілкування.

О.О. Леонтьєв називає ефективне педагогічне спілкування «оптимальним педагогічним спілкуванням» - таке спілкування вчителя (і ширше - педагогічного колективу) зі школярами в процесі навчання, яке створює найкращі умови для розвитку мотивації учнів і творчого характеру навчальної діяльності, для правильного формування особистості школяра, забезпечує сприятливий емоційний клімат навчання (зокрема, перешкоджає виникненню «психологічного бар'єра»), забезпечує керування соціально-психологічними процесами в дитячому колективі і дозволяє максимально використовувати в навчальному процесі особистісні особливості вчителя» [4, 23] Він зазначає, що найважливішою складовою оптимального педагогічного спілкування є досконале володіння вчителем засобами педагогічного впливу - педагогічною технікою, усіма вербальними й невербальними засобами спілкування з учнями.

В.В. Рижов, у свою чергу, вважає, що ефективність педагогічного спілкування визначається тим, якою мірою педагог здатний залишатися в співробітництві з учнями саме учасником, а не суб'єктом, для якого учень тільки об'єкт який додається до його педагогічних впливів і зусиль [3, 47].

Ефективне педагогічне спілкування завжди направлене на формування позитивної особистісної «Я-концепції», на розвиток в учня упевненості в собі, в своїх силах, в своєму потенціалі. Щоб підтвердити, який великий внесок можуть внести вчителі в розвиток позитивної самооцінки і віри в себе у дитини, в американській школі психологом Р. Розенталем було проведене експериментальне дослідження, що стало класикою і отримало назву «ефект Пігмаліона».

В цьому ж напрямі працювали вчені П. Массен, Дж. Конджер та інші, які досліджували проблему ефективного та неефективного заохочення.

Серед останніх дисертаційних досліджень в Росії та Україні також певною мірою розглядається проблема засобів та принципів ефективного

педагогічного спілкування. Наприклад, Т.В. Васишина розглядає емпатію як фактор ефективності педагогічного спілкування, В.Є. Іонова досліджує проблему розвитку ефективного професійного спілкування у педагогів з різними характерологічними властивостями особистості та ін.

При усій беззаперечній важливості вищезазначених досліджень на даний час не має чітко сформованих принципів та засобів підвищення ефективності педагогічного спілкування, які могли б слугувати у якості порад для учителя, які б розкривали певні психологічні механізми їх впровадження у педагогічне спілкування. Крім того, дуже важливим завданням є їхня систематизація та обґрунтування їхньої доцільності в підвищенні ефективності педагогічного спілкування.

Виклад основного матеріалу. Всі автори підкреслюють думку про роль педагогічного спілкування у вихованні учнів, вказуючи, що вплив педагога на особистість школяра здійснюється тільки через живе і безпосереднє спілкування з учнями. Ось що говорить про це Зарецька І.І.: "Виховання буде ефективним лише в тому випадку, якщо викликає у дитини позитивне відношення до того, що ми хочемо в ній виховати. При цьому те або інше відношення завжди формується через механізм спілкування, який склався" [2, 24]. Який би не був індивідуальний стиль педагогічного спілкування певного учителя, бажаного результату можна досягти тільки в тому випадку, якщо мовна форма навчального спілкування буде не тільки комунікативно доцільною, але і живою, виразною, такою, що виявляє всі переваги індивідуальної мовної манери і вчителя, і учнів.

Формування індивідуального стилю вчителя – процес природний і необхідний, але кожен учитель повинен працювати над своєю особистістю, що є надзвичайно важливим в процесі педагогічного спілкування. Щоб педагогічне спілкування було ефективним і сприяло розвитку у школярів інтелектуально-пізнавальних мотивів, вчитель повинен мати певні особистісні якості і володіти певними професійними здібностями.

Для ефективного педагогічного спілкування найбільш значущими є конструктивні і комунікативні здібності, оскільки конструктивні здібності виявляються в створенні творчої робочої атмосфери на уроці, організації спільної діяльності, в умінні побудувати урок так, щоб він сприяв досягненню заданої мети розвитку і саморозвитку учнів. Комунікативні здібності виявляються в організації на уроці доброзичливого педагогічного спілкування, яке стимулює у школярів прагнення до пізнання нового. Якщо учитель оволодіє цими здібностями, буде задіяний так званий компенсаторний механізм, який полягає у опорі учителем на свої переваги, найкращі якості, які компенсують і долають негативний вплив інших особливостей особистості. Таким чином утворюється більш гармонійна система властивостей індивідуальності.

Щоб реалізувати компенсаторний механізм в процесі педагогічного спілкування, учителеві необхідно володіти певними принципами підвищення ефективності спілкування учителя в процесі викладання.

У вирішенні цієї проблеми ми звернулись до досліджень професора Брюса Уілкінсона, який вивчав принципи та методи педагогічного спілкування та викладання.

Основним фактором, який перешкоджає успішному спілкуванню учителя і учня, згідно концепції Б. Уілкінсона – є сухість стилю викладання, який, згідно опитування учнів усіх вікових категорій, включає [5]:

- монотонність
- недостатність ентузіазму
- передбачуваність
- одноманітність
- відсутність залучення до розмови
- недостатня ілюстративність
- неохайний зовнішній вигляд
- відсутність зорового контакту
- відсутність або недостатність жестикуляції.

Професор Б. Уілкінсон провів експеримент, який підтверджує, що існує тісний зв'язок між динамічністю стилю спілкування учителя і рівнем засвоєння навчального матеріалу. У трьох групах учнів однакового віку, з однаковими розумовими здібностями урок проводили три учителя з однаковою підготовкою, використовуючи той самий навчальний матеріал. Різниця була лише у динамічності їхнього спілкування з аудиторією. Перший учитель був в'ялий та флегматичний, другий помірно активний, а третій надзвичайно жвавий та динамічний. По закінченню уроку учням запропонували написати контрольну роботу, щоб визначити рівень засвоєння матеріалу у кожній з трьох груп. Результат підтвердив реальну взаємозалежність між динамічністю та жвавістю спілкування учителя з учнями та ефективністю засвоєння матеріалу. Так у першій групі рівень засвоєння матеріалу становив 45%, у другій – 70%, у третій, де учитель був найактивніший, – 90% [5].

Отже, ми можемо зробити висновок, що наше основне завдання у процесі формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього учителя – це ознайомлення його з основними принципами підвищення ефективності його спілкування в процесі викладання та донесення інформації до адресата. Опираючись на концепцію Б. Уілкінсона, ми виділяємо сім таких принципів, які в першу чергу спрямовані на пожвавлення та підвищення динаміки стилю спілкування.

1. Стиль – це засіб, за допомогою якого учитель доносить зміст предмета до учня. Тобто стиль, в першу чергу, визначає як донести зміст до учня так, щоб його засвоєння було максимально ефективним, щоб викликало інтерес та зацікавленість у учнів. Тобто, не так важливо який матеріал розповідає учитель - цікавий, чи не цікавий, а яким чином він це робить.

2. Стиль – це основне, що визначає *байдужість* чи *зацікавленість* учня. Тобто, не зважаючи на психологічні особливості, темперамент учителя, - стиль його спілкування може викликати у учнів як інтерес, так і нудьгу. Дуже часто можна спостерігати, як аудиторія нудьгує, коли їй викладають

надзвичайно цікавий матеріал. Такий самий результат можна спостерігати і тоді, коли між учителем та учнями надзвичайно дружні відносини. Що ж тоді навіює на учнів нудьгу? Вони не просять більш дружніх відносин з викладачем, або цікавішого матеріалу, їм не подобається суха, бездіяльна манера спілкування.

Чарльз Сперджен, один з найкращих спеціалістів в області комунікації, сказав: «не просто кидайте в людей зерна знання. Перемеліть їх в борошно, випечіть з нього хліб і наріжте його. Ще й медом його змастити не завдить» [5]. А кожен раз, коли бачиш позіхаючого учня, на думку спадають слова Честерстоуна: «Позіхання можна розцінювати як беззвучний крик про допомогу» [5].

3. Стиль викладання знаходиться в компетенції вчителя. Лише він може і повинен управляти манерою своєї поведінки. Це ще один фундаментальний принцип, який стверджує, що лише від самого учителя залежить манера його спілкування, лише в його компетенції, як зацікавити та зосередити учнів.

4. Характер викладача впливає на професійний стиль його спілкування, але його індивідуальний стиль визначається роллю, яку він для себе обирає. Цей принцип надзвичайно важливий, адже його усвідомлення впливає на ступінь відповідальності учителя за стиль та рівень свого спілкування та викладання. Жоден учень не скаже перед заняттям: «Було б сьогодні якомога монотонніше!». Але, на превеликий жаль, офіційна статистика свідчить, що у восьми з десяти учителів на уроці монотонно і нецікаво. Виходячи з цього твердження «учитель повинен залишатись сам собою» не є правильним, адже якщо діяти за принципом – я такий, який є – учні такого учителя будуть позіхати від дзвінка до дзвінка. Якщо учитель відповідно до свого темпераменту буде говорити флегматично, монотонно,- це не викличе інтересу у учнів. Тому потрібно, навіть всупереч своїй природі, застосовувати жести, міняти тон та інтонацію, тобто грати певну роль.

Учитель – це вже роль, адже учням він потрібен в певній іпостасі, і лише від учителя залежить, наскільки вдало він зіграє свою роль.

5. Стиль спілкування і манера викладання визначаються предметом занять, кількістю слухачів, обставинами та віком учнів. Усі ці фактори конкретизують, яку саме роль повинен грати учитель. Якщо викладач іде до класу, де навчаються семирічні школярі, яким має бути його стиль, щоб привернути та зосередити увагу дітей? Учитель повинен сам стати жвавим, трохи пустотливим та надзвичайно винахідливим. Якщо мова іде про урок у старших класах, учителеві належить грати роль творчої, авторитетної, харизматичної особистості.

Так само стиль спілкування залежить від обставин та атмосфери спілкування: на уроці, на виховній годині, на святковому заході він суттєво відрізняється. Також різниться він і в залежності від того, чи спілкується учитель з усім класом, з групою дітей, або з учнем віч-на-віч. Стиль – це зброя, яка здатна регулювати поведінку інших, і завдання учителя навчитися правильно регулювати її застосування та максимально використовувати свою роль учителя як засіб впливу на людей.

6. Стиль непостійний і його можна і варто міняти в залежності від реакції аудиторії. Як же зрозуміти, що стиль педагогічного спілкування обраний правильно? Учителю варто поглянути на учнів, щоб отримати відповідь. Якщо їхня увага спрямована на нього, очі зацікавлені, значить стиль обраний відповідно, про це свідчать також міміка і жести дітей. Але для вчителя надзвичайно важливо навчитися правильно оцінювати реакцію аудиторії на свій стиль викладання і поведінки. Тут доречно згадати епізод, який колись наводив Джим Келлі: «Ви скоро побачите, що в кожному класі є учень, який готовий з вами сперечатися. Перше природне бажання учителя – змусити його мовчати, однак все ж раджу вам добре подумати. Найчастіше він один і слухає вас».

7. Стиль спілкування – це уміння, яким можна оволодіти шляхом усвідомлення і практики. Часто учителі говорять: «Можливо учні і вважають

мої заняття нецікавими, але мене вже не переробиш». Таке твердження і стає причиною, що перешкоджає учителю сформувати ефективний стиль педагогічного спілкування, адже кожна людина, незалежно від свого віку, статусу, свого відчуття у певній ролі, предмету, який вона викладає, може себе переробити та вдосконалити шляхом усвідомлення та практики. Існують чотири основні причини неефективного стилю педагогічного спілкування, які вимагають усвідомлення. Перший з них – незнання, адже багато учителів навіть не підозрюють про існування стилю педагогічного спілкування; другий – це страх, адже надзвичайно велика кількість учителів просто бояться залишатись один-на-один з аудиторією; третій фактор – невпевненість, коли учитель виправдовує себе, що хотів би зробити, та не може, тобто не вірить у власні сили; і четвертий – байдужість, коли учитель втрачає натхнення до своєї справи, і йому цілком байдужий результат його діяльності.

Отже індивідуальний стиль педагогічного спілкування можна сформувати як в процесі професійної підготовки, так і під час подальшої професійної діяльності. Для цього, в першу чергу, слід вивести основні принципи, якими слід керуватися у підвищенні ефективності індивідуального стилю педагогічного спілкування; визначити основні фактори, які визначають успішний та неуспішний стиль спілкування; визначити психологічні перешкоди у спілкуванні, які піддаються корегуванню, і подолання яких стає основним завданням учителя у його прагненні до ефективного стилю педагогічного спілкування.

Список використаних джерел:

1. Бодалев А.А. О воздействии стиля общения педагога с учащимися на их эмоциональный опыт // В кн.: Проблемы общения и воспитания / А.А. Бодалев, Л. И. Криволап. - Тарту. - 1974. - С. 184.
2. Зарецкая Л. Обучение через общение / Л. Зарецкая //Здоровье детей. - 2010. - № 2. - С. 22 - 25

3. Кагермазова Л.Ц. Опосредующие механизмы стилеобразования педагогического общения будущих учителей / Л.Ц. Кагермазова // Психологическая наука и образование. - 2008. - С. 46-49.
4. Леонтьев А. А. Психология общения / Алексей Алексеевич Леонтьев // 2-е изд., испр. и доп. — М.: Смысл. - 1997. - С. 351.
5. Уилкинсон Б.Г. Стил ь преподавания. / Б.Г.Уилкинсон.: Видеосеминар. - Киев. - (ДВД). - жанр: семинар, права: Путешествие по Библии, страна: Украина. – 2007.
6. Шадриков В.Д. От индивида к индивидуальности: введение в психологию / Владимир Дмитриевич Шадриков. - Когито-Центр. -2010. - С. 656
7. Allington, Richard L. Ignoring the policy makers to improve teacher preparation / Richard L Allington // Journal of Teacher Education. - 2008. - № 56. – P. 199-204.